

การพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ในอุปาทานปริวัตตนสูตร

The Contemplation on the Five Aggregates of Clinging in the Upādānaparipavattana Sutta

¹พระอนันต์นัทธ์ พุทธพงศ์, ²พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณโณ
และ³สุภาพรรณ เพิ่มพูล

¹Phra Anannat Putthapong, ²Phramaha Chiravat Kantawanno,
and³Supapan Permpool

^{1,2,3}คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

^{1,2,3}Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

¹Corresponding Author's Email: Anannatputthapong@gmail.com

Received: August 26, 2025; **Revised:** November 13, 2025; **Accepted:** December 4, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ในอุปาทานปริวัตตนสูตร พบว่า การเจริญวิปัสสนากรรมฐานเป็นการพิจารณาอุปาทานชั้น 5 เวียนรอบ 4 ครั้ง 1) รู้ชัดชั้น 5 คือ รู้ชัดชั้น 5 ที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘ชั้น 5 ไม่เที่ยง’ รู้ชัดชั้น 5 ที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘ชั้น 5 เป็นทุกข์’ รู้ชัดชั้น 5 ที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘ชั้น 5 เป็นอนัตตา’ รู้สภาวะอย่างนี้เป็นการรู้ชัดชั้น 5 2) ความเกิดขึ้นแห่งชั้น 5 คือ ความเพติดเพลิน เชยชม ยึดติดในชั้น 5 เมื่อเพติดเพลิน เชยชม ยึดติดชั้น 5 ความเพติดเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพติดเพลินในชั้น 5 เป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของภิกษุชั้นนี้เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งชั้น 5 จึงเกิดขึ้น 3) ความดับแห่งชั้น 5 คือ ไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในชั้น 5 เมื่อไม่เพติดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดในชั้น 5 ความเพติดเพลินในชั้น 5 จึงดับ เพราะความเพติดเพลินของภิกษุชั้นดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ 4) ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งชั้น 5 คือ อริยมรรคมีองค์ 8 มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งชั้น 5 พระพุทธเจ้าตรัสไว้เพื่อเป็นหลักการในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เป็นธรรมที่พระองค์แสดงแล้วเพื่อความรู้อย่าง พึงเรียน แสพ เจริญ ทำให้มากด้วยดีเพื่อบรรลุมรรค ผล นิพพาน

คำสำคัญ: การพิจารณา; อุปาทานชั้น 5; อุปาทานปริวัตตนสูตร

Abstract

This academic article aims to study “The Contemplation on the Five Aggregates of Clinging in the Upādānaparipavattana Sutta.” The findings reveal that the practice of Vipassanā meditation involves the contemplation of the Five Aggregates of Clinging through four cycles. 1) Clear comprehension of the Five Aggregates. This refers to the direct insight into the true nature of the Five Aggregates as impermanent (anicca), suffering (dukkha), and non-self (anattā). To perceive these characteristics as they truly are is to clearly comprehend the Five Aggregates. 2) The arising of the Five Aggregates refers to the delighting in, relishing, and clinging to the Five Aggregates. When one delights in, relishes, and clings to the aggregates, such delight arises. This delight in the Five Aggregates constitutes upādāna (clinging). Because a monk’s clinging is the condition, becoming (bhava) comes to be; because becoming is the condition, birth (jāti) comes to be; and because birth is the condition, aging and death (jarā maraṇa), as well as sorrow, lamentation, pain, grief, and despair, arise. Thus, the arising of the Five Aggregates takes place. 3) The cessation of the Five Aggregates is the non-delighting in, non-relishing, and non-clinging to the Five Aggregates. When one neither delights in, nor relishes, nor clings to the aggregates, the delight in the Five Aggregates ceases. Because the monk’s delight ceases, clinging (upādāna) ceases; because clinging ceases, becoming (bhava) ceases; because becoming ceases, birth (jāti) ceases; and because birth ceases, aging and death (jarā maraṇa), along with sorrow, lamentation, pain, grief, and despair, also cease. 4) The path leading to the cessation of the Five Aggregates is the Noble Eightfold Path, consisting of Right View, Right Thought, Right Speech, Right Action, Right Livelihood, Right Effort, Right Mindfulness, and Right Concentration. This path leads to the cessation of attachment to the Five Aggregates. The Five Aggregates of Clinging were delivered by the Perfectly Enlightened Buddha as a foundational principle for the practice of Vipassanā meditation. This Dhamma was taught for the purpose of higher knowledge, and should be studied, reflected upon, cultivated, and practiced diligently in order to realize the Path, its Fruition, and Nibbāna.

Keywords: Contemplation; Five Aggregates of Clinging; Upādānaparipavattana Sutta

บทนำ

การเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ก็เพื่อที่จะเข้าถึงซึ่งสภาวะแห่งความหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งปวงได้นั้น พระพุทธองค์ตรัสว่าต้องอาศัยธรรม 2 ประการที่ควรเจริญ คือ 1) สมถะ (การฝึกจิตให้สงบเป็นสมาธิ) 2) วิปัสสนา (ความเห็นแจ้ง) (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ที.ปา. (ไทย); 11/352/369) มนุษย์ทั้งหลายล้วนเกิดมาก็มีความทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นจากการเกิด แก่ ตาย ความเศร้าโศกเสียใจ เป็นต้น ฉะนั้นการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเพื่อการพิจารณาอุपाทานชั้น 5 (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555) เป็นอีกหนี่งทางที่จะให้พ้นทุกข์ การจะพ้นทุกข์นั้นต้องปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่เป็นหลักการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม (พระปณิธาตวิวงศ์, 2560) เพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติธรรมได้อย่างถูกต้อง ถูกหลักการและวิธีการ จากหลักธรรมอันเป็นคำสอนในพระไตรปิฎก ที่ส่งผลให้เกิดปัญญาชัดในสภาวะธรรมตามความเป็นจริงและการดำเนินไปของการเกิดความทุกข์และความดับทุกข์ที่เกิดจากรูปนามชั้น 5 (พระมหาบุญหนา อโศโก, 2542) และความดับแห่งตัณหา ความไม่อาลัยในตัณหา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/22/35) อันเป็นปัญญาที่เกิดจาก

การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน และการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น สามารถที่จะทำให้เข้าถึงความแท้จริงแห่งกองทุกข์ได้ การหาทางหลุดพ้นออกจากความทุกข์ เพื่อทำลายกิเลสทั้งหลายให้พ้นทุกข์จากการเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย เป็นต้น ตามหลักการเจริญวิปัสสนากรรมฐานในทางพระพุทธศาสนา การเจริญวิปัสสนากรรมฐานนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติไปตามลำดับ คือ การรักษาศีล การฝึกอบรมจิตให้มีสมาธิ (วคิน อินทสระ, 2565) และการเจริญปัญญาเห็นแจ้งในพระไตรลักษณ์ คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.นิ. (ไทย); 16/66/132) ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา ถ้าผู้ใดรู้ซึ่งถึงธรรมทั้งปวง ไม่ยินดีในธรรมทั้งปวง คลายความพอใจในธรรมนั้น ละธรรมทั้งปวงนั้นได้ ผู้นั้นก็จะล่วงพ้นทุกข์ทั้งปวงได้ และออกจากชั้น 5 (พระพุทธโฆสเถระ, 2551) ซึ่งชั้น 5 นั้นเป็นเหตุแห่งการเกิดทุกข์ และเป็นการตัดภพตัดชาติได้ เป็นทางที่ให้ถึงซึ่งอสังขตธรรม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.สพ. (ไทย); 18/377/453)

หลักคำสอนในอุปาทานปริวัตตนสูตร ว่าด้วยอุปาทานชั้น 5 เวียนรอบ มีความว่า “เรารู้ชัดอุปาทานชั้น 5 ประการนี้ โดยเวียนรอบ 4 ครั้งตามความเป็นจริง เมื่อนั้น เราจึงจะยืนยันว่า ‘เป็นผู้ตรัสรู้โดยชอบซึ่งสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก พร้อมทั้งเทวโลก ฯลฯ เทวดาและมนุษย์’ เวียนรอบ 4 ครั้ง เป็นอย่างไร คือ เรารู้ชัดรูป ความเกิดขึ้นแห่งรูป ความดับแห่งรูป ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป ... เวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ เรารู้ชัดวิญญานความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน ความดับแห่งวิญญาน ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช.(ไทย); 17/56/82) การที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนำขั้นตอนหลักการและวิธีการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (พระคันธसारิกวงศ์, 2555) ก็เพื่อความพ้นทุกข์มาเผยแผ่แก่มนุษยโลก คือ การศึกษาตามหลักอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ คือ ปัญหาของรูปนามชั้น 5 เป็นสิ่งที่บีบคั้น และคอยที่จะสร้างปัญหาต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความทุกข์ทั้งปวง

การพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ในอุปาทานปริวัตตนสูตร

1. การพิจารณาอุปาทานชั้น 5

1.1 รู้ชัดรูปไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘รูปไม่เที่ยง’ รู้ชัดรูปที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นทุกข์’ รู้ชัดรูปที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘รูปเป็นอนัตตา’ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/85/152) ดังที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูปอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในรูป ก็กำหนดรู้รูป เมื่อเธอกำหนดรู้รูป ย่อมพ้นจากรูป” “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในรูปอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์ในรูป ก็กำหนดรู้รูป เมื่อเธอกำหนดรู้รูป ย่อมพ้นจากรูป” และ “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในรูปอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในรูป ก็กำหนดรู้รูป เมื่อเธอกำหนดรู้รูป ย่อมพ้นจากรูป” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/40-42/57-58) ซึ่งการพิจารณารูปไม่เที่ยงเพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/31/49) และพิจารณารู้ชัดว่ารูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือ

ใกล้ก็ตาม ภิกษุเห็น พง์ พิจารณารูปนั้นโดยแยกกาย เมื่อเธอเห็น พง์ พิจารณารูปนั้นโดยแยกกายรูปก็จะปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/95/180)

1.2 ความเกิดขึ้นแห่งรูป คือ ภิกษุเพลิตเพลิน เชยชม ยึดติดรูป เมื่อเธอเพลิตเพลิน เชยชม ยึดติดรูป ความเพลิตเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพลิตเพลินในรูปเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มิได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18) ดังที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “รูปเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งรูปเหล่านั้นปรากฏแล้ว” “รูปเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเหล่านั้นจักปรากฏ” “รูปเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งรูปปรากฏ” “รูปเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นปรากฏแล้ว” “รูปเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นจักปรากฏ” “รูปเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งรูปนั้นปรากฏ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/38/53-56)

1.3 ความดับแห่งรูป คือ ภิกษุไม่เพลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูป เมื่อเธอไม่เพลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดรูป ความเพลิตเพลินในรูปจึงดับ เพราะความเพลิตเพลินของภิกษุนั้นดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มิได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18)

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นโทษในรูปแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งรูป น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในรูปหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในรูปหายใจออก” เห็นโทษในชราและมรณะแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งชราและมรณะ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจออก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป.(ไทย); 31/180/281-282)

1.4 ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูป คือ อริยมรรคมีองค์ 8 มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช.(ไทย); 17/57/88) เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งรูปอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับรูป (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/56/82) เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แล้ว ภิกษุนั้นพึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปิติและปราโมทย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อ. (ไทย); 14/449/502) ซึ่งการรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิเป็นมคคสัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป. (ไทย); 31/14/438)

การพิจารณารูปชั้นโดยเวียนรอบ 4 ครั้งนั้น เป็นกระบวนการทางวิปัสสนาที่เชื่อมโยงกับหลักอริยสัจ 4 เข้ากับขั้น 5 โดยตรง ทำให้ผู้ปฏิบัติไม่เพียงแต่รู้เชิงทฤษฎีว่ารูปชั้นเป็นทุกข์ แต่ยังรู้จักที่ต้องทำ และรู้ว่า กิจนั้นสำเร็จแล้วด้วย (พระพุทธโฆสะเถระ, 2551) การพิจารณาลักษณะนี้จึงเป็นรากฐานของการบรรลุ ญาณทัสสนะและความสิ้นอาสวะ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

2. การพิจารณาเวทนาเวียนรอบ 4 ครั้ง

2.1 รู้ชัดเวทนาที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘เวทนาไม่เที่ยง’ รู้ชัดเวทนาที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘เวทนาเป็นทุกข์’ รู้ชัดเวทนาที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘เวทนาเป็นอนัตตา’ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/85/152) ดังที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนาอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในเวทนา ก็จะกำหนดรู้ เวทนา เมื่อเธอกำหนดรู้เวทนา ย่อมพ้นจากเวทนา” “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในเวทนาอยู่ เมื่อเธอพิจารณา เห็นทุกข์ในเวทนา ก็จะกำหนดรู้เวทนา เมื่อเธอกำหนดรู้เวทนา ย่อมพ้นจากเวทนา” และ “พึงเป็นผู้พิจารณา เห็นอนัตตาในเวทนาอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในเวทนา ก็จะกำหนดรู้เวทนา เมื่อเธอกำหนดรู้เวทนา ย่อมพ้นจากเวทนา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/40-42/57-58) ซึ่งการพิจารณารู้ชัดเวทนาไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/31/49) และพิจารณารู้ชัดว่าเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือ ใกล้ก็ตาม ภิกษุเห็น พง์ พิจารณาเวทนานั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเห็น พง์ พิจารณาเวทนานั้นโดยแยบคาย เวทนาจึงจะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/95/181)

2.2 ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา คือ ภิกษุเพติดเพลิน เชยชม ยึดติดเวทนา เมื่อเธอเพติดเพลิน เชยชม ยึดติดเวทนา ความเพติดเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพติดเพลินในเวทนาเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของภิกษุนั้น เป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “เวทนาเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งเวทนา เหล่านั้นปรากฏแล้ว” “เวทนาเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเหล่านั้นจักปรากฏ” “เวทนาเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาปรากฏ” “เวทนาเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผัน ไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งเวทนานั้นปรากฏแล้ว” “เวทนาเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่ง เวทนานั้นจักปรากฏ” “เวทนาเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งเวทนานั้นปรากฏ” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/38/53-56)

2.3 ความดับแห่งเวทนา คือ ภิกขุไม่เพิลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดเวทนา เมื่อเธอไม่เพิลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดเวทนา ความเพิลิตเพลินในเวทนาจึงดับ เพราะความเพิลิตเพลินของภิกขุนั้นดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มิได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18-19)

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นโทษในเวทนาแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งเวทนา น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในเวทนาหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในเวทนาหายใจออก” เห็นโทษในชราและมรณะแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งชราและมรณะ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจออก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/180/281-282)

2.4 ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนา คือ อริยมรรคมีองค์ 8 มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งเวทนาอย่างนี้แล้วปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับเวทนา เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แล้ว ภิกขุนี้พึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปีติและปราโมทย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อ. (ไทย); 14/449/502) ซึ่งการรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ เป็นมัคคสัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/14/439)

การพิจารณาเวทนาชั้น ไม่ว่าจะเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา หรืออทุกขมสุขเวทนา ล้วนเป็น“ทุกข์” เพราะเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วดับไป เมื่อรู้ว่าเวทนาชั้นเป็นทุกข์ จึงต้อง “กำหนดรู้” มิใช่เพื่อกดขัง แต่เพื่อเห็นตามความเป็นจริง เมื่อเจริญวิปัสสนา จิตเห็นว่าเวทนาชั้นเป็นไตรลักษณ์ ความรู้แจ้งเกิดขึ้นว่า เวทนาชั้นได้ถูกกำหนดรู้แล้ว (พระพุทธโฆสเถระ, 2551) เมื่อเวทนาชั้นถูกกำหนดรู้ด้วยปัญญา จิตไม่ยึดมั่น เวทนาชั้นย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อีกต่อไป เป็นเหตุให้บรรลุนิพพานที่สละและความสิ้นอาสวะ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

3. การพิจารณาสัญญาเวียนรอบ 4 ครั้ง

3.1 รู้ชัดสัญญาที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘สัญญาไม่เที่ยง’ รู้ชัดสัญญาที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘สัญญาเป็นทุกข์’ รู้ชัดสัญญาที่เป็นอนัตตามความเป็นจริงว่า ‘สัญญาเป็นอนัตตา’ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/85/152) ดังที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสัญญาอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสัญญา ก็จะกำหนดรู้สัญญา เมื่อเธอกำหนดรู้สัญญา ย่อมพ้นจากสัญญา” “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในสัญญาอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์ในสัญญา ก็จะกำหนดรู้สัญญา เมื่อเธอกำหนดรู้สัญญา ย่อมพ้นจากสัญญา” และ “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในสัญญาอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในสัญญา ก็จะกำหนดรู้สัญญา เมื่อเธอกำหนดรู้สัญญา

ยอมพ้นจากสัญญา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/40-42/57-58) ซึ่งการพิจารณารู้ชัดสัญญาไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร และพิจารณารู้ชัดว่าสัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม ภิกษุเห็น เพ่ง พิจารณาสัญญานั้นโดยแยบคายเมื่อเธอเห็น เพ่ง พิจารณาสัญญานั้นโดยแยบคาย สัญญาก็จะปรากฏเป็นของว่างเปล่า หาสาระมิได้เลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/95/181)

3.2 ความเกิดขึ้นแห่งสัญญา คือ เพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดสัญญา เมื่อพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดสัญญา ความพลิดเพลินจึงเกิดขึ้น ความพลิดเพลินในสัญญาเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “สัญญาเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเหล่านั้นปรากฏแล้ว” “สัญญาเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเหล่านั้นจักปรากฏ” “สัญญาเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาปรากฏ” “สัญญาเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสัญญานั้นปรากฏแล้ว” “สัญญาเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญานั้นจักปรากฏ” “สัญญาเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสัญญานั้นปรากฏ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/38/53-56)

3.3 ความดับแห่งสัญญา คือ ไม่พลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดสัญญา ไม่พลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดสัญญา ความพลิดเพลินในสัญญาจึงดับ เพราะความพลิดเพลินของภิกษุนั้นดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/19)

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นโทษในสัญญาแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งสัญญา น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในสัญญาหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในสัญญาหายใจออก” เห็นโทษในชราและมรณะแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งชราและมรณะ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจออก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/180/281-282)

3.4 ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญา คือ อริยมรรคมีองค์ 8 มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/57/90) เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสัญญาอย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับสัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/56/84) เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แล้ว ภิกษุนั้นพึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปิติและปราโมทย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อ. (ไทย); 14/449/502) ซึ่งการรู้แจ้งด้วยการเจริญวิสุทธิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ เป็นมัคคสัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป. (ไทย); 31/14/439)

การพิจารณาสัญญาขั้น (การจำได้หมายรู้) ไม่เพียง ถูกบีบคั้นด้วยความแปรเปลี่ยน และเป็นทุกข์ในฐานที่ถูกยึดมั่นว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา” กิจที่ต้องทำ เมื่อรู้ว่าสัญญาขั้นเป็นทุกข์ สิ่งที่ต้องทำคือ “กำหนดรู้” มิใช่เพื่อยึดมั่น แต่เพื่อรู้ตามความเป็นจริง รู้ว่ากิจทำสำเร็จแล้ว เมื่อกำหนดรู้สัญญาขั้นด้วยปัญญา เห็นความไม่เที่ยง ทุกข์ และอนัตตา ย่อมรู้ชัดว่า “สัญญาขั้นได้ถูกกำหนดรู้แล้ว” (พระพุทธโฆสเถระ, 2551) เมื่อสัญญาขั้นถูกกำหนดรู้ตามความเป็นจริง จิตไม่เข้าไปยึดมั่น สัญญาขั้นย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อีกต่อไป นำไปสู่ญาณทัสสนะและความสิ้นอาสวะ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

4. การพิจารณาสังขารเวียนรอบ 4 ครั้ง

4.1 รู้ชัดสังขารที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘สังขารไม่เที่ยง’ รู้ชัดสังขารที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘สังขารเป็นทุกข์’ รู้ชัดสังขารที่เป็นอนัตตามความเป็นจริงว่า ‘สังขารเป็นอนัตตา’ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช.(ไทย); 17/85/152) ดังที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขาร ก็จะกำหนดรู้สังขาร เมื่อเธอกำหนดรู้สังขาร ย่อมพ้นจากสังขาร” “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในสังขารอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์ในสังขาร ก็จะกำหนดรู้สังขาร เมื่อเธอกำหนดรู้สังขาร ย่อมพ้นจากสังขาร” และ “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในสังขารอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในสังขาร ก็จะกำหนดรู้สังขาร เมื่อเธอกำหนดรู้สังขาร ย่อมพ้นจากสังขาร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/40-42/57-58) ซึ่งการพิจารณารู้ชัดสังขารไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสิ้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป. (ไทย); 31/31/49) และพิจารณารู้ชัดว่าสังขารเหล่าใดเหล่านั้น ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ ก็ตาม ภิกษุเห็น พัง พิจารณาสังขารนั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเห็น พัง พิจารณาสังขารนั้นโดยแยบคาย สังขารก็จะปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช.(ไทย); 17/95/181)

4.2 ความเกิดขึ้นแห่งสังขาร คือ เพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดสังขาร เมื่อพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดสังขาร ความพลิดเพลินจึงเกิดขึ้น ความพลิดเพลินในสังขารเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “สังขารเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเหล่านั้นปรากฏแล้ว” “สังขารเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเหล่านั้นจักปรากฏ”

“สังขารเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสังขารปรากฏ” “สังขารเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไป แล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสังขารนั้นปรากฏแล้ว” “สังขารเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารนั้นจักปรากฏ” “สังขารเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งสังขารนั้นปรากฏ” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/38/53-56) และสังขารที่เกิดขึ้นแล้วเป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิดแห่งสังขารนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันไป (แห่งสังขารนั้น) ชื่อว่าความเสื่อม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป. (ไทย); 31/49/77) นั่นเอง

4.3 ความดับแห่งสังขาร คือ ไม่ผลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดสังขาร ไม่ผลิตเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดสังขาร ความผลิตเพลินในสังขารจึงดับ เพราะความผลิตเพลินของภิกษุณัณดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้มีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/19)

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นโทษในสังขารแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งสังขาร น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในสังขารหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในสังขารหายใจออก” เห็นโทษในชราและมรณะแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งชราและมรณะ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในชราและมรณะหายใจออก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป. (ไทย); 31/180/281-282)

4.4 ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขาร คือ อริยมรรคมีองค์ 8 มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/57/90) เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งสังขารอย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับสังขาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/56/85) เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แล้ว ภิกษุณัณพึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปิติและปราโมทย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ม.อ. (ไทย); 14/449/502) ซึ่งการรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ เป็นมคคสัง (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ชุ.ป. (ไทย); 31/14/439) การพิจารณาสังขารชั้น ไม่เที่ยง แปรปรวน และถูกบีบคั้นอยู่เสมอ จึงเป็นทุกขในฐานะที่ไม่อาจยึดถือถือว่าเป็นตัวตนได้ รู้กิจที่ต้องทำ เมื่อเห็นว่าสังขารชั้นเป็นทุกข์ จึงต้อง “กำหนดรู้” ตามความเป็นจริง มิใช่ยึดว่า “เป็นเรา” หรือ “ของเรา” รู้ว่ากิจทำสำเร็จแล้ว เมื่อปัญญากำหนดรู้สังขารชั้นตามไตรลักษณ์ ย่อมรู้ชัดว่า “สังขารชั้นได้ถูกกำหนดรู้แล้ว” (พระพุทธโฆสเถระ, 2551) เมื่อสังขารชั้นถูกเห็นตามความเป็นจริง จิตละความยึดมั่นในสังขาร ไม่ถือว่าสังขารเป็นสาระแก่นสาร สังขารจึงไม่เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อีกต่อไป นำไปสู่ญาณทัสสนะและความสิ้นอาสวะ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

5. การพิจารณาวิญญานเวียนรอบ 4 ครั้ง

5.1 รู้ชัดวิญญานที่ไม่เที่ยงตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญานไม่เที่ยง’ รู้ชัดวิญญานที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญานเป็นทุกข์’ รู้ชัดวิญญานที่เป็นอนัตตาตามความเป็นจริงว่า ‘วิญญานเป็นอนัตตา’ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/85/152) ดังที่ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในวิญญานอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในวิญญาน ก็จะกำหนดรู้วิญญาน เมื่อเธอกำหนดรู้วิญญาน ย่อมพ้นจากวิญญาน” “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นทุกข์ในวิญญานอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นทุกข์ในวิญญาน ก็จะกำหนดรู้วิญญาน เมื่อเธอกำหนดรู้วิญญาน ย่อมพ้นจากวิญญาน” และ “พึงเป็นผู้พิจารณาเห็นอนัตตาในวิญญานอยู่ เมื่อเธอพิจารณาเห็นอนัตตาในวิญญาน ก็จะกำหนดรู้วิญญาน เมื่อเธอกำหนดรู้วิญญาน ย่อมพ้นจากวิญญาน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/40-42/57-58) ซึ่งการพิจารณารู้ชัดวิญญานไม่เที่ยง เพราะมีสภาวะสั้นไป เป็นทุกข์ เพราะมีสภาวะเป็นภัย เป็นอนัตตา เพราะมีสภาวะไม่มีแก่นสาร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/31/49) และพิจารณารู้ชัดว่าวิญญานอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม ภิกษุเห็น พังพิจารณาวิญญานนั้นโดยแยบคาย เมื่อเธอเห็น พัง พิจารณาวิญญานนั้นโดยแยบคาย วิญญานก็จะปรากฏเป็นของว่าง เปล่า หาสาระมิได้เลย (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช.(ไทย); 17/95/181-182)

5.2 ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาน คือ เพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดวิญญาน เมื่อเพลิดเพลิน เชยชม ยึดติดวิญญาน ความเพลิดเพลินจึงเกิดขึ้น ความเพลิดเพลินในวิญญานเป็นอุปาทาน เพราะอุปาทานของภิกษุนั้นเป็นปัจจัย ภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มิได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/18)

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “วิญญานเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานเหล่านั้นปรากฏแล้ว” “วิญญานเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานเหล่านั้นจักปรากฏ” “วิญญานเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานปรากฏ” “วิญญานเหล่าใดล่วงไป ดับไป แปรผันไปแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานนั้นปรากฏแล้ว” “วิญญานเหล่าใดยังไม่เกิด ยังไม่ปรากฏ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานนั้นจักปรากฏ” “วิญญานเหล่าใดเกิดแล้ว ปรากฏแล้ว ความเกิดขึ้นแห่งวิญญานนั้นปรากฏ” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/38/53-56) และวิญญานที่เกิดแล้วเป็นปัจจุบัน ลักษณะความบังเกิดแห่งวิญญานนั้น ชื่อว่าความเกิดขึ้น ลักษณะความแปรผันไป (แห่งวิญญานนั้น) ชื่อว่าความเสื่อม (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/49/77) นั่นเอง

5.3 ความดับแห่งวิญญาน คือ ไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดวิญญาน ไม่เพลิดเพลิน ไม่เชยชม ไม่ยึดติดวิญญาน ความเพลิดเพลินในวิญญานจึงดับ เพราะความเพลิดเพลินของภิกษุนั้นดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส

และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้มีได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/5/19)

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เห็นโทษในวิญญูณแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งวิญญูณ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในวิญญูณหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในวิญญูณหายใจออก” เห็นโทษในขราและมรณะแล้วเกิดฉันทะในความดับแห่งขราและมรณะ น้อมใจเชื่อด้วยศรัทธา และมีจิตตั้งมั่นด้วยดี สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในขราและมรณะหายใจเข้า” สำเนียงว่า “เราพิจารณาเห็นความดับในขราและมรณะหายใจออก” (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/180/281-282)

5.4 ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญูณ คือ อริยมรรคมีองค์ 8 มี สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/57/90) เป็นปฏิปทาที่ให้ถึงความดับแห่งวิญญูณอย่างนี้แล้ว ปฏิบัติเพื่อความเปื่อยหนาย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญูณ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ส.ช. (ไทย); 17/56/86) เมื่อเจริญอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นพึงตามศึกษาในกุศลธรรมทั้งหลายทั้งกลางวันและกลางคืน อยู่ด้วยปิติและปราโมทย์ซึ่งการรู้แจ้งด้วยการเจริญทิฐิ สังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อาชีวะ วายามะ สติ สมาธิ เป็นมัคคัสจ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: ขุ.ป. (ไทย); 31/14/439)

การพิจารณาวิญญูณขั้น (การรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) ไม่เที่ยง แปรปรวน เกิดขึ้นแล้วดับไป และเป็นทุกข์เมื่อถูกยึดถือว่าเป็น “เรา” หรือ “ของเรา” รู้กิจที่ต้องทำ เมื่อเห็นว่าวิญญูณขั้นเป็นทุกข์ สิ่งที่ต้องทำคือ “กำหนดรู้” มิใช่ยึดถือ แต่เพื่อรู้ตามความเป็นจริง รู้ว่ากิจทำสำเร็จแล้ว เมื่อปัญญากำหนดรู้วิญญูณขั้นตามไตรลักษณ์ ย่อมรู้ชัดว่า “วิญญูณขั้นได้ถูกกำหนดรู้แล้ว”(พระพุทธโฆสะเถระ, 2551) เมื่อวิญญูณขั้นถูกเห็นตามความเป็นจริง การยึดมั่นในวิญญูณย่อมดับไป จิตไม่ถือว่ามีวิญญูณเป็นตัวตนหรือสาระแก่นสาร จึงไม่เป็นที่ตั้งแห่งทุกข์อีกต่อไป อันเป็นเหตุแห่งญาณทัสสนะและความสิ้นอาสวะ (พระพรหมคุณาภรณ์, 2555)

องค์ความรู้ใหม่

1. อุปาทานขั้นมิใช่เป็นเพียงการยึดถือ แต่เป็นกระบวนการทางจิตที่เกิดจากการไม่รู้เท่าทันขั้น การพิจารณาอุปาทานขั้น 5 แสดงให้เห็นว่า อุปาทานมิใช่ภาวะคงที่ แต่เป็นกระบวนการของการหมุนเวียนของจิต ที่เกิดขึ้นทุกขณะ เมื่อจิตไหลไปยึดถือขั้นใดขั้นหนึ่งว่ามีตัวตน เช่น ยึดรูปเป็นเรา ยึดเวทนาเป็นสุขของเรา จึงเกิดกระบวนการอุปาทานขึ้นโดยอัตโนมัติ การเข้าใจเช่นนี้เปิดมุมมองใหม่ว่า การดับอุปาทานต้องดับที่กระบวนการรู้ผิด มิใช่เพียงการละความยึดมั่นอย่างหายาบ

2. ชั้นทั้ง 5 เป็นกระจกสะท้อนการทำงานของปฏิจสมุปบาทในระดับจิต พระสูตรนี้ทำให้เข้าใจว่า แต่ละชั้นสัมพันธ์กับเหตุปัจจัยในปฏิจสมุปบาท เช่น เวทนาเป็นเหตุให้เกิดตัณหา สัญญาเป็นฐานของการปรุงแต่ง เมื่อผู้ปฏิบัติเห็นความสัมพันธ์นี้ในชั้นของตนเอง ย่อมเห็นวงจรแห่งอุปาทานที่เกิดและดับได้จริงในปัจจุบันขณะ

3. การพิจารณาชั้นคือการเจริญวิปัสสนาในรูปแบบของอุปาทานปริวัตตนะ หมายถึง การตามดูการเวียนของอุปาทานในชั้นทั้งห้าอย่างมีสติปัญญา เป็นการภาวนาเชิงจิตวิทยาอย่างลึกซึ้ง ที่มุ่งให้เห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาในกระบวนการเกิดของอุปาทานโดยตรง ซึ่งแตกต่างจากการพิจารณาชั้นในเชิงอภิธรรมทั่วไป

4. การคลายอุปาทานเป็นกระบวนการของการรู้ตามความเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ความใหม่ของแนวคิดนี้คือ การมองเห็นการหลุดพ้นไม่ใช่ผลลัพธ์สุดท้าย แต่เป็นพลวัตของจิตที่เห็นความจริง ทุกครั้งที่จิตไม่ยึดถือชั้น ความหลุดพ้นก็จะปรากฏชั่วขณะ เป็นการเห็นนิพพานในชีวิตประจำวัน

สรุป

การพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ในอุปาทานปริวัตตนสูตร เป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐานซึ่งเป็นการพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ด้วยการเวียนรอบ 4 ครั้ง และการพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ตามแนวพระพุทธพจน์ใน อุปาทานปริวัตตนสูตร เป็นการทำความเข้าใจวงจรของอุปาทานที่หมุนเวียนอยู่ในชั้นทั้งห้า ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยมุ่งหมายให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐานได้รู้เห็นตามความเป็นจริงว่า ชั้นทั้งห้า นั้นไม่ใช่ตัวตน ไม่เที่ยง และเป็นที่ตั้งแห่งความทุกข์ เพราะถูกยึดมั่นถือมั่นด้วยอวิชชาและตัณหาเป็นพื้นฐาน เมื่อเกิดการยึดมั่นถือมั่นในชั้นใดชั้นหนึ่ง ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดภพชาติ ขรา มรณะ สืบต่อกันในวัฏฏะสงสาร ซึ่งกระบวนการพิจารณาอุปาทานชั้น 5 ในพระสูตรนี้ จึงมิใช่เพียงการรู้เชิงทฤษฎี แต่เป็นการนำไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยตรง เพื่อให้เห็นความเกิดขึ้นและดับไปของชั้นใน ปัจจุบันขณะ และการเข้าใจอุปาทานว่าเป็นสภาวะยึดมั่น ไม่ใช่สิ่งถาวร ทำให้ผู้ปฏิบัติเห็นความสัมพันธ์แห่งปฏิจสมุปบาทอย่างเป็นลำดับ และสามารถหยุดการหมุนเวียนของเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ได้ และผลลัพธ์สำคัญจากการพิจารณานี้คือ การคลายอุปาทาน (อุปาทานปหานะ) จนเกิดวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากความยึดมั่นในชั้น 5 ทั้งปวง ซึ่งเป็นเป้าหมายของพระพุทธศาสนาในทางปฏิบัติ กล่าวได้ว่า อุปาทานปริวัตตนสูตร เป็นพระสูตรที่ชี้แนวทางแห่งการดับอุปาทานด้วยปัญญา และส่งเสริมการเห็นธรรมโดยตรงผ่านกระบวนการพิจารณาชั้นทั้งห้าอย่างละเอียดลึกซึ้ง และเป็นแนวทางแห่งวิปัสสนาที่นำไปสู่การสิ้นอาสวะโดยแท้จริงจนบรรลุมรรค ผล นิพพาน

บรรณานุกรม

- พระกัมมัญฐานาจารย์ พระปณิตตาภิวงศ. (2560). *รู้แจ้งในชาตินี้*. (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ: สหธรรมิก จำกัด.
- พระคันธสाराภิวงศ. (2555). *โพธิปักขิยธรรม*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: บุญศิริการพิมพ์ จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2555). *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*. (พิมพ์ครั้งที่ 35). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระพุทโธมสเถระ. (2551). *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ). กรุงเทพฯ: ธนาเพรส จำกัด.
- พระมหาบุญหนา อโศโก. (2542). *พระไตรปิฎก ฉบับทางพันทุกซ์*. กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วสิน อินทสระ. (2565). *สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค*. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: พิมพ์ดี.